

Az idegen megértéséről

Észrevétel a finn-magyar olvasáskutatásról

Yrjö Varpio

A Tamperei Egyetemen az Országos Széchényi Könyvtárral együttműködve 1986-tól kezdve folyik összehasonlító olvasáskutató vizsgálat. Az általános olvasási szokások mindkét országra kiterjedő vizsgálata mellett befogadástörténeti szempontból foglalkozunk a két ország irodalmi kapcsolataival is, valamint két regény (lásd később) olvasását és megértését vizsgáljuk Finnországban és Magyarországon.

A következőkben előbb röviden vázolom a kutatás menetét és publikációs terveit, majd a kutatás során felbukkant "az idegen megértése" problémájával foglalkozom.

Kutatásunk során két alapkérdést vizsgálunk. Elsőként azt kérdeztük, van-e és ha igen, milyen az irodalom olvasásának nemzeti jellegű várakozási-elvárásai horizontja, vagy a történeti fejlődésre gondolva, nemzeti jellegű várakozási horizontja. Ezeket oly módon kívánjuk tisztázni, hogy összehasonlíttuk egymással a magyarországi irodalom történeti fogadtatását Magyarországon, másrészt oly módon, hogy megvizsgáljuk, miképp olvassák és értelmezik finnek és magyarok a példaképpen használt két regényt, amelyek a következők: *Veijo Meri* *Manilakötél* c. (1957, magyar fordítás: 1968) és *Balázs József* *Magyarok* c. regénye (1975, finn fordítás: 1979).

Második kérdésfelvetésünk, milyen módon befolyásolják az eltérő szociális-kulturális hátterek az irodalom olvasását és az olvasottak megértését. E célból két alkalommal beszélgettünk finn és magyar mérnökökkel, könyvtárosokkal, Magyarországon 240, Finnországban 197 személlyel. Az első beszélgetésben, amelyet 1987 elején folytattunk, tisztáztuk a résztvevők szociális-kulturális háttérét és általános olvasási szokásait, második megkérdezéskor a két olvasott regény befogadására koncentráltunk.

A finn és magyar kutatócsoport három közös szemináriumot tartott, amelyek közül az utolsó során, 1988 tavaszán kiadási programot fogadtunk el. E szerint a kutatás eredményeit igyekszünk finnül és magyarul közreadni, és kiadunk egy kötetet angolul a kutatás legfontosabb eredményeiről az alábbiak szerint:

1) Az első részben körvonalazzuk a kutatás kiindulópontjait, céljait és menetét, valamint összehasonlíttuk a finnek és magyarok olvasási szokásait és ízlését többek között hazai és külföldi kedvenc íróikat.

2) A második rész tartalmazza az összehasonlító történeti befogadás kutatásának eredmé-

neyeit; finn részről ebben tisztázzuk a magyar irodalom fogadtatásának történetét és változásait Finnországban. Megnézzük, hogyan fejlődött történetileg a magyar irodalom fogadtatása nálunk, és kik azok az alkotók, akiknek erős a kulturális befolyásuk. Ez a kötet tartalmazni fogja a finn irodalom magyarországi fogadtatásáról szóló bibliográfiát ugyanezen időhatárok között.*

3) A harmadik rész Meri *Manilakötelének* és Balázs *Magyarok* c. regényének magyarországi és finnországi fogadtatásának összehasonlító elemzése. Ebben a részben elsősorban a nemzeti sajátosságoknak a befogadásra gyakorolt hatását vizsgáljuk, de ugyanakkor a különböző társadalmi csoportok jellegzetes irodalomolvasási módját is.

A továbbiakban egyetlen kérdést vizsgálok, amely a munka előrehaladásával különböző összefüggésekben újra és újra felbukkant, és amely elég általános természetű: miféle alapproblémák léteznek az idegen irodalom és az idegen gondolkodásmód megértésében? Ez a problematika természetesen már a fordító munkájához is kapcsolódik, de kutatásunkban minket ennek az olvasóra gyakorolt hatása érdekelt elsősorban, azaz a lefordított regény megértése. Ez részben kapcsolódik persze az irodalomtudósok nemzetközi együttműködéséhez, tehát ahhoz, hogy ha az irodalom megértése nemzetileg irányított, akkor a kutatók egyetértésének, együttgondolkodásának is jelentős, a nemzeti gondolkodásmódból eredő akadályai vannak.

Vizsgálódásaimhoz a transzlatorikus elméletet hívom segítségül, amely az idegen megértésével foglalkozik. *Heidrun Witte* a fordító illetékességének lehetőségeit latolgatva, arra hívja fel a figyelmet, hogy a fordítás is idegen kultúra befogadása, amely feltétlenül a saját kultúra és nyelv forrásain keresztül történik.¹ Például az üzenet alapfunkciói – bemutatás, kifejezés, felhívás – minden kultúrában léteznek, de kultúráról kultúrára változik, hogy milyen eszközökkel fejezik ki ezeket a funkciókat. A hasonló funkciókat a különböző kultúrákban eltérő eszközökkel fejezik ki, és ugyancsak kultúránként változik az is,

hogy melyik funkcióban egyesítik az egyforma megnyilatkozásokat.

Már akkor kapcsolatba kerültünk ezzel a kérdéssel, amikor a magyarokkal való beszélgetésben kiderült, hogy a regény címe, *Magyarok* mást is jelent, mint egyszerűen nemzeti elnevezést. Első látásra a "Magyarok" tiszta és egyszerű címnek látszik, a fordítónak sincs vele problémája. A finn olvasó viszont képtelen megérteni a címnek azon jelentését, amely létezik – vagy létezett – a magyar olvasó számára: a magyar főnév paraszt jelentését. Az 1950-es és 1960-as években a magyarság hangsúlyozása politikai okokból nemkívánatos és a nyilvánosság előtt ritka volt. Negatív, nacionalista értékeket kötöttek hozzá, amelyek ellentétesek voltak az internacionalizmus alapelveivel. Az 1970-es években a magyarság jelentéséről, jelentőségéről beszélni Magyarországon fontos politikai és társadalmi kérdéssé vált, és az akkor megjelent könyv címe felhívás is volt, amely alkalmas volt aktuális beszélgetések témájaként. Ez a körülmény a magyar olvasónak még 1987-ben magától értetődő és világos, a finnek számára pedig ismeretlen.

Mikor a finn olvasó magyar regényt olvas, sok tekintetben idegen dolgokkal kerül kapcsolatba. Bár a regénnyel tanulunk egy-két új dolgot, általában elmondható, hogy az idegen kultúrához tartozó jelenségeket a saját kultúránkból vett háttérben értelmezzük, vagy a saját kultúránkból megtanult tapasztalati világot vetítjük az idegenbe. Az idegen kultúra jelenségeit kikerülhetetlenül saját kultúránk értékeivel és normáival ítéljük meg. Természetesen a *saját kultúra* fogalom nemzeti kultúra értelmében már ismert absztrakció, mert a saját kultúrán belül is különböző kulturális csoportok élnek – a mi esetünkben tanárok, könyvtárosok, mérnökök, földművesek, fémmunkások – de az irodalmi befogadás szempontjából a nemzeti kultúra annyira domináns és elkülönülő jelenségnek látszik, hogy ebben az esetben megpróbálhatjuk egységként felfogni. Más szavakkal, beszélhetünk a magyar kultúra vagy a magyar irodalom finn recepciójáról, amikor megkíséreljük felvázolni azokat az egyedi vonásokat, amelyek akkor születnek, mikor magyar irodalmat finn tapasztalati világból származó kiindulópontokkal olvasnak.

Az irodalom befogadására gondolva, igen természetesnek tűnik Witte azon tézise, hogy nem vagyunk képesek észrevenni az idegen kultúra jelenségeiből azokat, amelyek nem külön-

* Yrjö Varpio–Szopori Nagy Lajos: Ismerkedő ismerősök. A magyar irodalom fogadtatása Finnországban – a finn irodalom fogadtatása Magyarországon. 1920–1986. Bp. OSZK, 1990. Bibliogr.: 155–219. p. (Az időközben megjelent könyv ismertetését lásd e szám oldalán. A szerk.)

bőznek saját kultúránktól vagy az ezen kultúrához már hozzácsatolt előzetes várakozásainktól, mindezeket nem vagyunk képesek a szóban forgó idegen kultúra jellegzetes vonásaiként azonosítani. Mindent összetéve, a "magyarságról" anynyi nemzeti meghatározás vagy értelmezés lenne, ahány nemzeti kultúra, amelyen keresztül azt vizsgáljuk.

A vizsgálati szemszög hatásának szemléletes példája jelenik meg azokban a válaszokban, amelyeket az olvasóink két kérdésünkre adtak. Finn és magyar olvasóinknak ugyanis sok más kérdés mellett ezeket tettük fel: "A Magyarok c. regény alapján: *mit jelent magyarnak lenni?*" és "A *Manilakötél* alapján *mit jelent finnek lenni?*" Első nekirugaszkodásra irodalomtudományi szempontból ezek a kérdések triviálisnak tűnhetnek, de a válaszokból mégis érdekes adatok olvashatók ki azzal kapcsolatban, hogy az emberek hogyan értelmezik az idegen dolgokat maguk számára. Különösen ideális esetnek foghatnánk fel azt a lehetőséget, hogy a *Manilakötél* a finnséget fejezné ki mind a finn, mind a magyar olvasók szerint, s ugyanolyan módon: és ennek megfelelően a *Magyarok* mind a finnek, mind a magyarok szerint a magyarságot fejezné ki ugyanolyan módon. Ez az irodalom a regény expanzív képességét jelentené, amely képes áttörni nyelvi, kulturális és fogalmi határokat. Bizonyos mértékig így is történt. A finn és magyar olvasók egy véleményen vannak bizonyos, a regények nemzeti jellegzetességeinek tartott vonásokról.²

A *Manilakötél* a válaszolók szerint Finnországban és Magyarországon is a finn humorér-

zékét és közösségi szellemet ábrázolja. A *Magyarok* a magyar ember szívósságát, munkaszeretetét, szegénységét ábrázolja, valamint az egyszerű nép tudatlanságát. A finn és magyar olvasók ezen egyetértése szintjén nagyon tisztán elválnak a nemzeti különbségek.

Természetesen könnyű megérteni, hogy a finn történelmi okokból saját nemzeti vonásait valahogy különleges módon kezeli, amit a külföldi nem tud könnyen megérteni, és hogy ennek megfelelően a magyaroknak is van saját felfogásuk magyarságukról. Néhány esetben az idegen országból származó szempont különbözőése könnyen észrevehető és ennek alapján nemzeti vonásnak tekinthetjük. A finn olvasók nyilvánvalóan azért vették észre a *Magyarok* katolikus vallását, mert ez eltér a finn evangélikus puritanizmustól, a magyar olvasók ezt figyelmen kívül hagyták, mert általános, mindennapi vonásról van szó. – De a válaszokban a fent említett okokból magyarázható különbségek mellett, másféle különbségek is vannak, amelyek cáfolhatatlanul a nemzeti gondolkodás irányító szerepét mutatják az idegen értékelésében.

Kutatásunk során kiválogattuk a jellemzők közül azokat, amelyek használatában a finn és magyar válaszadók között viszonylag nagy a különbség. Az *első táblázatban* azok a jellemvonások szerepelnek, amelyekkel kapcsolatban a finn és magyar olvasók felfogása a legtisztábban különbözik a *Manilakötél* finnségével kapcsolatban. A táblázatban baloldalt a finnek által hangsúlyozott tulajdonságok és jobbra a magyarok által hangsúlyozott tulajdonságok találhatóak.

1. táblázat
Mi speciálisan finn?

Finn olvasók	Magyar olvasók
– szívósság (21-12)³ – büszke egyéniség (7-0) – elkülönülés (6-0) – önfejűség (17-3) – barátságatlanság (9-0) – pesszimizmus (4-0) – nemzeti öntudat (29-14) – dacosság (10-2) – munkaszeretet (4-0)	– kis nép tagjának lenni (6-1)⁴ – háború és megpróbáltatások megtapasztalása (42-1) – mások kényének kiszolgáltatottság (13-4) – szabadság (3-0) – emberségesség (5-0) – a hagyományokhoz való ragaszkodás (3-1) – ragaszkodás a hazai környezethez, családtagok szeretete (32-13) – jobb boldogulás (3-1)

2. táblázat Mi speciálisan magyar?

Finn olvasók	Magyar olvasók
– kis nép tagjának lenni (8-2) – önfejűség (10-1) – barátságtalanság (5-0) – ostobaság (5-0) – hevülékenységek (6-0) – individualizmus (5-1) – dacosság (5-0) – vallásosság (4-1)	– háború és megpróbáltatások megtapasztalása (41-4) – mások kényének kiszolgáltatottság (42-18) – eltűnt nemzet tagjának lenni (19-4) – szolidaritás egymással (53-13) – emberségesség (9-1) – ragaszkodás a hazai környezethez, családtagok szeretete (99-29) – közös sors (9-0) – rossz boldogulás (18-3)

E mellé a táblázat mellé állíthatunk egy másikat, amelyből kiderül, milyen szempontból különböznek leginkább a finn és magyar olvasók elképzelései a *Magyarok* magyarságáról.

A figyelemnek azokra a jellegzetességekre kell összpontosulnia, amelyek mindkét regénnyel kapcsolatban megismétlődnek. A finn olvasóknál jelentkezik egy olyan jellegzetesség-csoport – önfejűség, barátságtalanság, dacosság – amely szerintük jól jellemzi mind a *Manilakötél* finnséget, mind a *Magyarokban* megnyilvánuló magyarságot. Ennek megfelelően a magyar olvasóknál is található egy olyan jellegzetesség-csoport – a háborús megpróbáltatásokban való részvétel, mások kényének-kezdvének kiszolgáltatottság, emberek közötti barátság, ragaszkodás az otthonhoz és a család szeretete – amely véleményük szerint mind a *Magyarokban* megnyilvánuló magyarságot, mind a *Manilakötélben* megnyilvánuló finnséget jellemzi. Különösen érdekes az, hogy ezek a mindkét regényben uralkodó jellemvonások mások Finnországban, mint Magyarországon. Ezen a ponton feltétlenül szükséges egy metodikai problémára utalni: mennyire megbízható és egyöntetű az olvasók adta verbális válaszok kódolása Finnországban és Magyarországon, tehát hogy a különbségekre hatással lehetnek-e a kutatók, a kódolók saját nemzeti gondolkodásmódjában rejlő különbségek. Ezt a lehetőséget figyelembe kell vennünk, még akkor is, ha a magyar válaszok finn fordításának összehasonlítása a finn válaszokkal megerősíteni lát-

szott azt a felfogást, hogy a különböző kódolás nem okozott jelentős elferdítéseket.⁵

Hogyan kapcsolhatók ezek az eredmények az általam felvázolt idegen megértésével kapcsolatos elmélethez? A megkapott válaszok azt látszanak alátámasztani, hogy a saját kultúrára jellemző gondolkodás struktúrája azt a módot is, ahogyan idegen kultúrák egyedi vonásait látjuk. A finnek alkalmazta nemzeti meghatározók egy bizonyos módon egyéni tulajdonságokat hangsúlyoznak. A magyarok által használt meghatározók kollektív vonásokat hangsúlyoznak, történelmi sorsokat és együttérzést.

Milyen végkövetkeztetéseket kellene levonnunk ebből? A *Magyarok* magyarsága és a *Manilakötél* finnsége nem központi fontosságú, kutatásunk szempontjából, de mégis ennek vizsgálata segít megérteni az idegen szépirodalom műveit, a művek megértésének jellegzetességeit. A finn olvasó a magyar művekhez finn elvárásokkal közeledik, és így a műnek bizonyos mértékig külön finn interpretációja születik. Ennek az interpretációnak más jellegzetességei is vannak, mint a fent említett egyszerű felfogás a mű nemzeti jellemzőiről.

Jelentős kérdések például, a mű általános értékelése és az értékelés kritériumai, a mű realista vagy modern irodalom kategóriába való helyezése, valamint azok a részletek, amelyek elgondolkodtatták az olvasókat Finnországban és Magyarországon, s amely kérdésekre kutatásunkban igyekszünk recepcióelméletileg megalapozott válaszokat találni.

Jegyzetek

1. WITTE, Heidrun: Die Kulturkompetenz des Translators – Theoretisch-abstrakter Begriff oder realisierbares Konzept? *TextcoText. Translation – Theorie, Didaktik, Praxis*, 1972. no.2., pp.109-136.
2. Az interjúban kapott válaszokat feldaraboltuk adott értéktartalmakat fedő aspektusokra és ezeket 57 csoportba osztottuk (neutrális, pozitív és negatív) a következőképpen: tulajdonság jellemzők, helyzetjellemzők, autonómia jellemzők, közösség jellemzők, keresztény jellemzők, konformitás jellemzők és biztonság jellemzők.
3. A jellemvonást 21 finn válaszadó és 12 magyar válaszadó említi.
4. A jellemvonásról a magyarok közül hatan, a finnektől egy tesz említést. A magyar válaszokban szereplő nagyobb számok azzal magyarázhatók, hogy a magyar válaszok többszédűbbek, s így számosabb, különféle jellemzőt tartalmaznak.
5. Az általam 1988 telén készített, magyar és finn fém-munkások válaszainak kódolása csak kissé különbözik *Leena Kirstinä* finn anyagán készített kódolásától. Mellesleg az emocionális komponens tekintetében észrevehető eltérések is vannak.

(Fordította: Balogh Nóra)

MEGSZÚNIK A KÖLN I EGYETEM KÖNYVTÁRTUDOMÁNYI TANSZÉKE. Paul Kaegbein szervezte meg 1975-ben; most nyugalomba vonul, s munkáját – takarékosági okokból – nem folytatják tovább. Szakképesítést nem adott a tanszék, mintegy az általános tudományos alapokat szolgáltatva a szakfőiskolákon folyó könyvtáros- és dokumentálóképzéshez. Egyre többen igényelték ezt az általános képzést, 15 év alatt 400-nál több hallgató tanult itt, közülük sokan a fejlődő országokból. (DBI-Pressespiegel, 1990. aug.)

VESZÉLYBEN A VOLT NDK KÖZMŰVELŐDÉSI KÖNYVTÁRAI. – Az NSZK 13 000 közművelődési könyvtárával szemben itt 16 000 ilyen intézmény működött; a hálózat szervezetét bizonyos szempontból ma is példának tekintik a nyugati kollégák. Egyelőre azonban bizonytalan, hogy ki és miből fogja fenntartani ezeket a könyvtárakat (az üzemi könyvtárak fele máris megszűnt). A szövetségi kormány 5 millió márka gyorssegélyt utalt ki számukra, a tényleges szükségletet azonban 90 millióra becsülik. Állományuk gyarapítása már csak azért is nagy összegeket igényel, mert a jelenlegi állománynak kb. egyharmadát ki kell selejtezni. (DBI-Pressespiegel, 1990. szept.)

SZAKMAI INFORMÁCIÓS SZAK

Az ELTE Bölcsészettudományi Kara az 1991/92. és 1992/93. tanévre posztgraduális képzés keretében szakmai *információs szakra* felvételt hirdet.

A szak *célja* olyan szakemberek képzése, akik a vállalatoknál, a kutató és fejlesztő intézményeknél, könyvtáraknál, valamint a felsoroltak irányító szerveinél képesek:

- ▶ szakmai információs rendszerek, szakirodalmi bázisok szervezésére;
- ▶ a szakmai információk döntéselőkészítési céllal történő elemzésére és szintetizálására;
- ▶ a szakmai információs tevékenység gépesítésének és automatizálásának szervezésére;
- ▶ az audio-vizuális tájékoztatás, a szakmai propaganda szervezésére;
- ▶ a nemzetközi információs együttműködésben való részvételünk szervezésére;
- ▶ az informatika elméleti kérdéseivel való foglalkozásra.

A képzés 2 éves, posztgraduális. A szakot egyetemi végzettséggel és több évi gyakorlattal, valamint idegen nyelvismerettel rendelkezők vehetik fel. A végzők

szakinformátor

elnevezésű oklevelet kapnak. Azok, akiket a munkahely javasol, a felvételnél előnyben részesülnek. A képzés az ELTE Bölcsészettudományi Kara Könyvtártudományi Tanszékének a keretében; levelező tagozaton történik.

Jelentkezési határidő: 1991. május 15.

A jelentkezés az egyetemi felvételi vizsgákra való jelentkezéshez használt űrlap kitöltése és beküldése révén történik, amelyhez a jelentkező önéletrajza, az egyetemi végzettséget bizonyító oklevél (vagy másolata), az idegen nyelv tudását igazoló okmány és a munkahely javaslata csatolandó.

A jelentkezési iratok az *Eötvös Lóránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara Dékáni Hivatalának Levelező Tagozatára* küldendő: 1052 Budapest, Pesti Barnabás u. 1.

A jelentkezőket a Könyvtártudományi Tanszék 1991. június végén-július elején felvételi beszélgetésre hívja be; az időpontról az egyetem kb. két héttel korábban értesítést küld.